УДК 347(477):340.134
DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2026.4.8

ПРОЄКТ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: НОВА МОДЕЛЬ КОДИФІКАЦІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Кузнєцова Наталія Семенівна,
orcid.org/0000-0002-9543-9029
доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Заступник Голови Науково-консультативної ради
при Голові Верховної Ради України

Кот Олексій Олександрович,
orcid.org/0000-0002-7284-4507
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
директор
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Гриняк Андрій Богданович,
orcid.org/0000-0002-9466-8014
доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено комплексний аналіз проєкту Цивільного кодексу України як концептуально нової моделі кодифікації приватного права. Обґрунтовано, що запропонована рекодифікація виходить за межі оновлення окремих цивільно-правових інститутів і спрямована на формування єдиного системоутворювального акта приватного права, адаптованого до цифровізації суспільних відносин, розвитку штучного інтелекту, європейської інтеграції України та потреб повоєнного відновлення. Розкрито основні передумови підготовки проєкту ЦК, зокрема трансформацію приватноправових відносин, розвиток цифрових технологій, еволюцію судової практики, скасування Господарського кодексу України та формування передумов для утвердження єдиної цивілістичної моделі регулювання приватноправових відносин.

Особливу увагу приділено концептуальній зміні філософії кодифікації, що проявляється у посиленні принципоцентричної моделі приватного права, розширенні приватної автономії, переосмисленні системи джерел приватноправового регулювання та істотному розширенні структури Цивільного кодексу. Проаналізовано включення до його структури сімейного права, міжнародного приватного права та окремої книги, присвяченої публічності цивільних прав.

Систематизовано та критично оцінено основні новели дев'яти книг проєкту ЦК. Досліджено оновлення правового статусу фізичних і юридичних осіб, корпоративних відносин та системи об'єктів приватних прав; становлення цифрових речей, цифрових та інформаційних прав; модернізацію речового права, запровадження узуфрукта, речового права очікування та нової системи забезпечувальних речових прав. Розглянуто нові підходи у сфері інтелектуальної власності, зокрема правовий режим результатів, згенерованих системами штучного інтелекту. Проаналізовано трансформацію зобов'язального права, переддоговірну відповідальність, захист слабшої сторони, автоматизоване укладення договорів, нові способи захисту та пре-

вентивну спрямованість деліктного права. Окрему увагу приділено модернізації сімейного та спадкового права, допоміжним репродуктивним технологіям та постмортальним репродуктивним розпорядженням. Визначено значення принципу найбільш тісного зв'язку й розширеної автономії волі у міжнародному приватному праві, а також нової системи публічності, протиставності, пріоритету та довіри до публічних реєстрів.

Зроблено висновок, що Проєкт ЦК формує модель Кодексу приватного права цифрового суспільства, основною перевагою якої є комплексність, а головним викликом – забезпечення внутрішньої узгодженості та правової визначеності. Наголошено на необхідності чіткого розмежування нових правових конструкцій, визначення меж судової дискреції, узгодження положень окремих книг Кодексу, їх синхронізації зі спеціальним законодавством та запровадження розгорнутого перехідного регулювання.

Ключові слова: *рекодифікація, приватне право, приватна автономія, цифрові права, штучний інтелект, речове право, зобов'язальне право, сімейне право, спадкове право, міжнародне приватне право, публічність цивільних прав.*

Kuznietsova Nataliia, Kot Oleksii, Hryniak Andrii. Draft Civil Code of Ukraine: a new model of private law codification

The article provides a comprehensive analysis of the Draft Civil Code of Ukraine as a conceptually new model of private law codification. It is argued that the proposed recodification goes beyond the revision of individual civil law institutions and is aimed at creating a single system-forming act of private law adapted to the digitalisation of social relations, the development of artificial intelligence, Ukraine's European integration and the needs of post-war recovery. The study identifies the principal prerequisites for the preparation of the Draft Civil Code, including the transformation of private law relations, the rapid development of digital technologies, the evolution of judicial practice, the repeal of the Commercial Code of Ukraine and the emergence of prerequisites for establishing a unified civil-law model of regulation of private relations.

Particular attention is paid to the conceptual transformation of the philosophy of codification, which is manifested in the strengthening of a principle-centred model of private law, the expansion of private autonomy, the reconsideration of the system of sources of private-law regulation and a substantial extension of the structure of the Civil Code. The incorporation of family law, private international law and a separate book devoted to the publicity of civil rights into the structure of the Code is analysed.

The article systematises and critically assesses the principal innovations contained in all nine books of the Draft Civil Code. It examines the reform of the legal status of natural and legal persons, corporate relations and the system of objects of private rights; the emergence of digital things and digital and information rights; the modernisation of property law, including usufruct, the right of expectation and a new system of security rights in rem. New approaches to intellectual property law are considered, with particular emphasis on the legal regime of results generated by artificial intelligence systems. The transformation of the law of obligations is analysed through pre-contractual liability, protection of the weaker party, automated contracting, new remedies and the preventive orientation of tort law. Particular attention is also paid to the modernisation of family and inheritance law, assisted reproductive technologies, digital inheritance and post-mortem reproductive dispositions. The study evaluates the significance of the closest-connection principle and expanded party autonomy in private international law, as well as the new system of publicity, opposability, priority and reliance on public registers.

It is concluded that the Draft Civil Code seeks to establish a Private Law Code for the digital society. Its principal advantage lies in the comprehensive and integrated character of the proposed regulation, while its principal challenge consists in ensuring internal coherence and legal certainty. The article emphasises the need to clearly delimit new legal constructions, define the limits of judicial discretion, ensure consistency between the different books of the Code, synchronise the Code with special legislation and provide detailed transitional regulation. The success of the recodification should therefore be assessed primarily by the ability of the new Code to combine private autonomy, flexibility and technological development with predictability, coherence and stability of private-law relations.

Key words: *recodification, private law, private autonomy, digital rights, artificial intelligence, property law, law of obligations, family law, inheritance law, private international law, publicity of civil rights.*

1. Передумови підготовки проєкту Цивільного кодексу

Розвиток приватного права України на сучасному етапі відбувається в умовах глибокої трансформації суспільних, економічних і правових відносин. Цифровізація цивільного обороту, поява нових об'єктів приватних прав, поширення автоматизованих інформаційних систем, розвиток штучного інтелекту, зміна моделей корпоративного управління, ускладнення транскордонних приватноправових зв'язків, а також необхідність належного правового забезпечення повоєнного відновлення України об'єктивно зумовлюють потребу в системному оновленні цивільного законодавства.

Чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [1], прийнятий у 2003 році, безумовно став одним із найуспішніших законодавчих актів періоду незалежності України. Він заклав основи сучасного приватного права, відмовившись від багатьох радянських підходів і започаткувавши розвиток цивільного законодавства на засадах свободи підприємництва, договору, рівності учасників цивільних правовідносин, недоторканності власності, автономії волі. Разом із тим за більш ніж двадцятирічний період його застосування істотно змінилися економічні відносини, інформаційне суспільство, цифрові технології, моделі корпоративного управління, практика Європейського суду з прав людини, право Європейського Союзу та міжнародне приватне право. Значною мірою змінилася і судова практика Верховного Суду, яка фактично сформувала нові цивілістичні доктрини, що далеко не завжди знаходять належне нормативне відображення у чинному кодексі [2, с. 406].

Особливого значення питання рекодифікації набуло після набуття Україною у 2022 році статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу та відкриття переговорного процесу щодо членства. У цих умовах гармонізація приватного права України з правом ЄС перестала бути виключно науковою проблемою і стала одним із напрямів реалізації державної правової політики.

Однією з ключових передумов підготовки проєкту Цивільного кодексу [3] (далі – проєкт ЦК, Проєкт) стало скасування Господарського кодексу України [4], яке ознаменувало завершення тривалого етапу існування дуалістичної моделі регулювання приватноправових відносин.

Протягом більш ніж двадцяти років одночасне існування Цивільного та Господарського кодексів залишалося предметом гострих наукових дискусій. Наявність двох кодифікованих актів, які регулювали значною мірою однакові майнові відносини, призводила до виникнення численних колізій, неоднозначного тлумачення законодавства та формування суперечливої судової практики [5]. Верховний Суд України (сьогодні Верховний Суд) був змушений виробляти підходи до розмежування сфер застосування Цивільного та Господарського кодексів, визначати пріоритетність їх норм та усувати суперечності між ними. У результаті значна частина правових позицій судової практики фактично виконувала функцію, яку мав би забезпечувати сам законодавець. Недарма з цього приводу в юридичній літературі наголошувалося, що скасування чинної редакції ГК залишається необхідною умовою для прийняття оновленого ЦК, оскільки без цього позитивний ефект від його прийняття буде суттєво зменшений [6, с. 28].

Отже, скасування Господарського кодексу України стало не лише технікоюридичним рішенням щодо усунення нормативного дублювання, а й засвідчило зміну концепції розвитку українського приватного права [7]. Законодавець фактично відмовився від дуалістичної моделі регулювання майнових відносин на користь єдиної цивілістичної концепції, відповідно до якої Цивільний кодекс є єдиним системоутворювальним актом регулювання приватноправових відносин.

2. Концептуальна зміна філософії проєкту Цивільного кодексу

Підготовлений проєкт ЦК пропонує суттєво ширшу модель кодифікації порівняно з чинним ЦК України. Однією з найважливіших концептуальних новел проєкту ЦК є системна заміна поняття «цивільне право» категорією «приватне право». Вже у перших статтях Проєкту використовується категорія «приватні відносини», а система норм визначається як «джерела приватного права», що свідчить про прагнення законодавця відійти від вузького

нормативного розуміння цивільного права та наблизити українську модель до континентальної європейської традиції.

Така глибока трансформація породила низку дискусійних питань щодо співвідношення традиційної української цивілістичної доктрини з новою концепцією приватного права, меж судової дискреції при застосуванні відкритих принципів (добросовісності, доброзвичайності, заборони суперечливої поведінки), а також питання правової визначеності при розширенні кола джерел приватного права.

3. Розширення структури проєкту Цивільного кодексу

Однією з найбільш помітних особливостей проєкту ЦК стала докорінна зміна його структури. На відміну від чинного ЦК України, який складається із шести книг, Проєкт пропонує значно ширшу структуру, доповнену трьома новими книгами, присвяченими сімейному праву, міжнародному приватному праву та державній реєстрації цивільних прав. Така структурна трансформація свідчить про спробу не просто модернізувати окремі інститути цивільного права відповідно до викликів війни, повоєнного відновлення чи євроінтеграції, а сформувати єдиний кодифікований акт приватного права України. До його структури інтегровано підгалузі права, які традиційно регулювалися самостійними кодифікованими актами або спеціальними законами. Зокрема, пропонується відмовитися від дуалістичної моделі приватного права, яка існує в Україні з 2004 року та передбачає самостійне існування Цивільного і Сімейного кодексів [8]. У такий спосіб фактично підтримано цивілістичну концепцію сімейного права.

Іншою принциповою новелою стало включення до проєкту ЦК окремої книги «Міжнародне приватне право». Наразі відповідні відносини регулюються Законом України «Про міжнародне приватне право» [9]. Проєкт ЦК передбачає відхід від цього шляхом інкорпорації колізійних норм та окремих матеріально-правових норм, спрямованих на регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом, до структури Цивільного кодексу. Включення цих норм до проєкту ЦК спрямовано на забезпечення більшої системності приватноправового регулювання та усунення фрагментарності законодавства.

Третьою принциповою новелою Проєкту є книга, присвячена публічності цивільних прав. Сьогодні питання публічності цивільних прав регулюються спеціальним законодавством, насамперед Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [10]. Проєкт ЦК передбачає розгляд державної реєстрації не лише як адміністративної процедури, а як невід'ємного елементу механізму виникнення, переходу, зміни та припинення цивільних прав. Як видається, це сприятиме підвищенню узгодженості між матеріальними нормами речового права та процедурою їх публічного підтвердження.

Отже, **метою** цієї наукової праці є визначення концептуальних засад запропонованої моделі рекодифікації приватного права України, систематизація ключових новел окремих книг проєкту ЦК та виявлення потенційних проблем їх нормативної узгодженості й практичного застосування. Дослідження полягає у комплексній оцінці проєкту ЦК як єдиної моделі кодифікації приватного права, а не сукупності змін до окремих цивільно-правових інститутів.

4. Основні новели окремих книг проєкту Цивільного кодексу

4.1. Новели Книги першої «Загальна частина»

У Книзі першій проєкту ЦК закладено нову принципоцентричну модель приватного права та закріплено презумпцію приватноправового характеру відносин, якщо їх публічний характер не визначений законом або не випливає з їх суті. Зокрема, розширено систему засад приватного права, до яких прямо віднесено юридичну рівність, приватну автономію, диспозитивність, добросовісність, розумність, заборону зловживання правом і недопущення одержання переваг із власної протиправної поведінки. Самостійного значення набуває принцип доброзвичайності (*boni mores*), виокремлення якого вже викликало жваві дискусії в суспільстві.

Закладена у Проєкті принципоцентрична модель свідчить про прагнення надати загальним принципам приватного права не лише декларативного, а й безпосередньо регулятивного значення. Безумовно, це підвищує гнучкість приватноправового регулювання та дозволяє враховувати особливості конкретних правовідносин. Разом

із тим це об'єктивно розширює межі судової дискреції. Тому практична ефективність запропонованої моделі значною мірою залежатиме від формування Верховним Судом послідовних критеріїв застосування приватноправових принципів та недопущення їх використання для довільного коригування змісту закону або договору.

Логічним продовженням такого підходу стало розширення системи джерел приватноправового регулювання. Договір, звичай і локальний акт юридичної особи безпосередньо віднесено до джерел приватного права. Як видається, таке рішення законодавця потребує чіткого розмежування юридичної природи, сфери дії та співвідношення цих регуляторів. Договір за загальним правилом створює права та обов'язки для його сторін, тоді як локальний акт юридичної особи має переважно внутрішню сферу дії і не повинен покладати обов'язки на третіх осіб без їхньої згоди або належного ознайомлення. Відтак ефективність закладеного в проєкті ЦК підходу до розширення джерел приватноправового регулювання залежатиме від належного визначення меж дії кожного з таких джерел та їх співвідношення із законом і загальними засадами приватного права.

Закладена у Проєкті принципоцентрична модель послідовно розвивається і в положеннях, присвячених правовому статусу фізичної особи. Зокрема, у проєкті ЦК системно визначено статус дитини, споживача та професіонала. Посилюється самостійність дитини у приватних відносинах: малолітній особі надається право самостійно здійснювати особисті права, звертатися за їх захистом навіть у разі порушення з боку батьків, а з шестирічного віку – користуватися електронними платіжними засобами для вчинення дрібних побутових правочинів. Розширення приватноправової автономії дитини загалом відповідає дитиноцентричному спрямуванню проєкту ЦК, однак потребує узгодження з її фактичною здатністю усвідомлювати юридичні наслідки власних дій, а також із механізмами батьківського контролю, банківської ідентифікації та захисту від цифрових зловживань.

Поряд із цим у Проєкті модернізовано традиційні інститути безвісної відсутності, оголошення фізичної особи померлою, опіки та піклування. Окремо врегульовано статус особи, яка зникла безвісти за особливих обставин, порядок встановлення опіки над її майном і звітування опікуна. Деталізовано контроль за діяльністю опікунів, можливість тимчасового обмеження їхніх повноважень та порядок оскарження їхніх дій. Поряд із помічником дієздатної фізичної особи до Проєкту введено статус фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Тим самим загальні положення про фізичну особу адаптуються не лише до технологічних, а й до актуальних соціальних викликів, зумовлених війною та її наслідками.

Ще масштабніші зміни запропоновано у сфері правового статусу юридичних осіб. Проєкт виходить із закріплення виключного переліку їх організаційно-правових форм. Юридичні особи приватного права пропонується створювати виключно у формі товариства або установи, а підприємницькі товариства – у формі корпоративного товариства чи підприємницького кооперативу. Такий підхід спрямований на уніфікацію системи юридичних осіб та усунення множинності організаційно-правових форм, а його реалізація вимагатиме масштабного перегляду статусу вже створених суб'єктів і детального перехідного регулювання. В цьому контексті особливого значення набувають питання правонаступництва, збереження ліцензій, дозволів, майнових прав та безперервності договірних відносин у процесі приведення існуючих юридичних осіб у відповідність із новою системою.

Окреме місце в цій моделі відведено юридичним особам публічного права. Основоположним є правило, за яким така юридична особа у приватних відносинах діє на рівних правах з іншими їх суб'єктами. Проєкт ЦК визначає юридичну особу публічного права через мету та порядок її створення, водночас закріплюючи принцип майнової відокремленості публічних утворень і створених ними юридичних осіб. Держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади за загальним правилом не відповідають за зобов'язаннями створених ними юридичних осіб, а останні – за зобов'язаннями своїх засновників. Однак проєкт ЦК допускає встановлення законом або кодексом випадків субсидіар-

ної відповідальності публічного утворення за зобов'язаннями створеної чи підпорядкованої йому юридичної особи. Окремо передбачено відповідальність держави, Автономної Республіки Крим або територіальної громади у разі заподіяння такою юридичною особою шкоди життю чи здоров'ю фізичної особи або умисного заподіяння шкоди майну фізичної чи юридичної особи.

Продовженням реформування правового статусу юридичних осіб стало істотне оновлення корпоративного права. Упорядковано зміст корпоративних відносин, момент набуття прав учасника, можливість передання окремих корпоративних прав, а також право учасників, які володіють не менш як п'ятьма відсотками голосів, подавати похідний позов в інтересах товариства. Розширено сферу дії корпоративного договору: його стороною може бути саме товариство або особа, яка ще не набула статусу його учасника, а укладення такого договору допускається ще до створення юридичної особи.

Прямо закріплюються фідуціарні обов'язки посадових осіб діяти добросовісно, розумно та в інтересах товариства. Принциповою новелою у цьому контексті є можливість покладення субсидіарної відповідальності на контролюючого учасника чи іншу особу, яка використовувала товариство як власне *alter ego*, умисно довела його до неплатоспроможності або завдала шкоди кредиторам. Зазначені положення посилюють захист товариства та його кредиторів, однак категорії «вирішальний вплив», *alter ego* та завдання шкоди кредиторам потребуватимуть достатньо визначених доказових критеріїв. Інакше зняття корпоративної вуалі може перетворитися з виняткового засобу протидії зловживанням на непередбачуване втручання у фундаментальний принцип майнової відокремленості юридичної особи.

Поряд із модернізацією суб'єктного складу приватних відносин у проєкті ЦК істотно переглянуто і систему їх об'єктів. Об'єктами визнаються будь-які блага, що мають особисту або майнову цінність. Окремо встановлюється, що тіло людини, його частини та анатомічні матеріали не є речами, а можливість їх використання має ґрунтуватися на повазі до людської гідності, тілесної недоторканності та заборони комерціалізації. Правовий режим тварин, своєю чергою, підпорядковується засадам гуманного поводження.

Особливо помітною є адаптація системи об'єктів до цифрового середовища. Самостійною категорією стають цифрові речі, до яких віднесено віртуальні активи, цифровий контент, бази даних, зображення і 3D-моделі, доменні імена та облікові записи в цифрових системах. Об'єднання настільки різнорідних благ в одній категорії потребуватиме їх подальшої внутрішньої диференціації, оскільки вони істотно відрізняються за оборотоздатністю, способом виникнення, можливістю виключного панування та співвідношенням із правами інтелектуальної власності, інформаційними й особистими правами. Інакше універсальна категорія «цифрової речі» може виявитися надто широкою для встановлення єдиного правового режиму.

Важливою структурною зміною Книги першої є перенесення до неї загальних положень договірного права, які у чинному ЦК України традиційно пов'язуються із зобов'язальним правом. Таке рішення підкреслює значення договору як універсального регулятора приватних відносин, що виходить за межі суто зобов'язальної конструкції. Поряд зі свободою договору та правилом *pacta sunt servanda* врегульовано типові, примірні й стандартні умови договору, публічні договори, договори приєднання, попередні та змішані договори. Закріплено правило *contra proferentem*, відповідно до якого незрозумілі умови тлумачаться проти сторони, що їх запропонувала, а сумнівні умови споживчого договору на користь споживача. Посилюється також принцип збереження договору (*favor contractus*).

Разом із тим перенесення загальних положень про договір до Книги першої ставить питання про їх співвідношення з нормами Книги п'ятої про зобов'язання та потребує чіткого розмежування загальнодоговірних і загальнозобов'язальних правил. Особливо дискусійною є можливість позасудового оспорювання договору шляхом направлення іншій стороні письмової заяви. Невизначеність моменту, з якого таке оспорювання породжує юридичні наслідки, а також його впливу на права

третіх осіб може створювати ризики для стабільності цивільного обороту. Отже, відповідний механізм потребує конкретизації наслідків його застосування.

Завершують систему загальних положень оновлені правила позовної давності. Перебіг загальної трирічної позовної давності пропонується пов'язати із завершенням календарного року, у якому особа дізналася про порушення свого права та про особу порушника. Така модель спрощує обчислення строку, однак призводить до неоднакової його тривалості залежно від того, на початку чи наприкінці календарного року особа дізналася про порушення.

Встановлено спеціальні строки позовної давності тривалістю від шести місяців до тридцяти років, зокрема десятирічний строк для вимог, пов'язаних із наслідками нікчемного правочину, та тридцятирічний – для вимог щодо шкоди, спричиненої аваріями і руйнуваннями у будівництві. Така значна диференціація спеціальних строків потребує переконливого обґрунтування з позицій пропорційності, правової визначеності та балансу інтересів учасників приватних відносин.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги першої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона не лише модернізує традиційні інститути Загальної частини, а й закладає методологічну основу всієї нової кодифікації приватного права. Саме тут концентруються її базові характеристики – принципоцентричність, розширення приватної автономії, множинність приватноправових регуляторів, модернізація статусу фізичних і юридичних осіб, розвиток корпоративних конструкцій, цифровізація системи об'єктів та посилення ролі договору. Як видається, масштабність запропонованих змін і широке використання оціночних понять потребуватимуть чіткого визначення меж їх застосування, узгодження положень Книги першої проєкту ЦК з іншими книгами кодексу та розгорнутого перехідного регулювання. Без цього гнучкість і відкритість нової моделі приватного права можуть супроводжуватися зниженням передбачуваності цивільного обороту та перенесенням надмірного регулятивного навантаження із законодавця на судову практику.

4.2. Новели Книги другої «Право особисте»

У Книзі другій проєкту ЦК істотно розширено та деталізовано систему особистих прав, що свідчить про посилення людиноцентричного спрямування Проєкту. Насамперед модернізовано комплекс прав, покликаних забезпечувати природне існування людини: закріплено право на особисту безпеку, тілесну та психічну недоторканність, свободу природного існування, медичну й реабілітаційну допомогу, репродуктивні права, донорство, а також участь у медичних і наукових дослідженнях. Така деталізація дозволяє повніше відобразити сучасне розуміння особистої автономії фізичної особи, оскільки значна частина відповідних прав за своєю природою перебуває на межі приватно – і публічно-правового регулювання. Тому ефективність їх реалізації значною мірою залежатиме від узгодження положень проєкту ЦК із медичним, інформаційним та іншим спеціальним законодавством.

Логічним продовженням розширення особистої автономії стало формування окремого блоку прав, пов'язаних із цифровим середовищем. Проєкт ЦК закріплює права фізичної особи на біометричні та генетичні дані, цифровий образ, цифрове вирізняння, цифровий особистий простір і право на забуття. Запровадження таких категорій демонструє прагнення адаптувати традиційну систему особистих прав до умов інформаційного суспільства, у якому значна частина проявів особистості існує та використовується саме в цифровій формі.

Разом із тим нормативне закріплення нових цифрових прав породжує питання щодо їх співвідношення з уже існуючими правами на ім'я, зображення, приватність, персональні дані та інформацію. Особливо дискусійним є право на забуття, реалізація якого потребує забезпечення балансу між приватністю особи, свободою вираження поглядів, правом суспільства на інформацію, свободою медіа та необхідністю збереження відомостей, що мають історичне, наукове або суспільне значення. Отже, саме законодавче визнання такого права є лише першим кроком. Більш важливим є визначення підстав, меж, суб'єктів

відповідного обов'язку та випадків, коли суспільний інтерес має переважати вимогу про видалення інформації.

Із цифровізацією особистої сфери безпосередньо пов'язана й модернізація інформаційних прав. До них віднесено право на особисту інформацію, медичну та професійну таємницю, таємницю договору, особисті нотатки й електронну кореспонденцію. Самостійно закріплено право на особистий простір, що охоплює приватність, цифрову приватність та інформаційний спокій. Останній, зокрема, передбачає можливість не відповідати на професійні повідомлення і дзвінки поза робочим або визначеним договором часом. Таке рішення відображає сучасну тенденцію до захисту особи не лише від неправомірного втручання у її приватне життя, а й від постійної цифрової доступності. Право на інформаційний спокій значною мірою перетинається із трудовими відносинами, режимом робочого часу та правом працівника на відпочинок, що зумовлює необхідність його узгодження з положеннями трудового законодавства. Крім того, потребує уточнення сфера його застосування до осіб, які працюють не за трудовим договором, а на підставі цивільно-правових договорів, здійснюють незалежну професійну діяльність або виконують функції членів органів юридичних осіб.

Розвиток концепції особистих прав не обмежується фізичною особою. Самостійною новелою проєкту ЦК є глава, присвячена особистим правам юридичної особи. До них віднесено права на найменування, цифровий образ, символіку, репутацію, інформацію, професійну та договірну таємницю, таємницю кореспонденції, цифрову приватність та місцезнаходження. Окремо визнаються права держави на державні символи, а Автономної Республіки Крим і територіальних громад – на власну символіку. Юридична особа також отримує право захищати свої акаунти, цифрові профілі, метадані, історію інтернет-активності та інші цифрові дані від кібератак, фішингу, неправомірного копіювання і несанкціонованого стеження.

Запровадження особистих прав юридичної особи систематизує механізми захисту її немайнової сфери, однак потребує обережного підходу до перенесення на юридичних осіб конструкцій, традиційно пов'язаних із людиною. Не всі особисті права фізичної особи можуть механічно трансформуватися у права юридичної особи. Особливо це стосується цифрової приватності, інформації та місцезнаходження, зміст і межі яких мають визначатися з урахуванням природи юридичної особи, її організаційно-правового статусу та публічності діяльності. Для юридичних осіб публічного права відповідні гарантії, очевидно, мають співвідноситися з принципами прозорості, відкритості та підзвітності.

Окремий напрям модернізації Книги другої пов'язаний із використанням образу людини системами штучного інтелекту та поширенням синтетичного контенту. Проєкт ЦК передбачає регулювання використання образу людини системами штучного інтелекту, його відтворення у синтетичному контенті, а також вимоги до відповідного маркування. Такі положення спрямовані на формування цивільно-правових механізмів реагування на технології генеративного штучного інтелекту, здатні створювати реалістичні зображення, голос чи інші цифрові прояви особистості.

Разом із тим практична реалізація відповідних приписів безпосередньо залежатиме від визначення кола відповідальних осіб. Залежно від конкретної ситуації ними можуть бути розробник системи, її власник, постачальник послуг, користувач або особа, яка поширила відповідний синтетичний контент. Потребують конкретизації також критерії достатнього маркування, межі допустимого використання образу людини в сатиричних, творчих, інформаційних і наукових цілях та способи оперативного припинення поширення шкідливого контенту. Без такого розмежування існує ризик або недостатнього захисту особистості, або, навпаки, надмірного обмеження свободи творчості та поширення інформації.

Із розвитком особистої автономії пов'язане й нормативне врегулювання постмортального здійснення окремих особистих волевиявлень. Закріплений у проєкті механізм виходить із того, що смерть фізичної особи не завжди повинна автоматично припиняти юридичне значення всіх зроблених нею за життя розпоряджень особистого характеру. Відповідно сама

конструкція потребує чіткого визначення того, які саме волевиявлення зберігають юридичну силу після смерті, хто уповноважений забезпечувати їх виконання та протягом якого строку.

Особливо складними можуть бути ситуації, коли постмортальна воля особи вступає у суперечність із правами членів її сім'ї, спадкоємців або суспільним інтересом. Тому в цій сфері необхідно розмежувати особисті розпорядження, які мають обов'язковий характер, і побажання померлого, що можуть лише враховуватися іншими особами. Важливим є також узгодження відповідних положень із нормами спадкового права, оскільки не всі постмортальні особисті права та волевиявлення можуть розглядатися як складова спадкового правонаступництва.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги другої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона формує значно ширшу концепцію особистої автономії, яка охоплює не лише традиційний захист життя, здоров'я, гідності та приватності людини, а й її інформаційну, цифрову та постмортальну сфери. Особливістю запропонованого підходу є прагнення надати цивільно-правовий захист новим проявам особистості, зумовленим цифровізацією суспільства та розвитком штучного інтелекту. Водночас саме широта підходу породжує ризик перетинання особистих прав із режимами захисту персональних даних, інтелектуальної власності, трудового та інформаційного права. Тому практична ефективність Книги другої залежатиме від точного визначення змісту нових цифрових прав, меж їх здійснення, кола суб'єктів відповідальності та критеріїв балансування приватного інтересу зі свободою інформації, відкритістю, творчою діяльністю й правами третіх осіб.

4.3. Новели Книги третьої «Право речове»

Книга третя проєкту ЦК пропонує системне переосмислення традиційної моделі речового права. Уперше на законодавчому рівні сформульовано загальне поняття речового права (*jus in rem*) як права, що надає особі можливість панувати над річчю та безпосередньо впливати на неї без сприяння інших осіб. Речові права поділяються на право власності та обмежені речові права. Більше того, об'єктами речових прав можуть бути не лише матеріальні предмети, а й майнові права як безтілесні речі.

Таке розширення об'єктного складу речових прав відображає ускладнення сучасного майнового обороту, однак не позбавлене дискусійності. Визнання майнових прав безтілесними речами потребує чіткого визначення того, які саме права можуть бути об'єктами речових прав, яким чином щодо них забезпечуються принципи спеціальності, публічності та протиставності третім особам і як вони співвідносяться із зобов'язальними вимогами. Без такого розмежування існує ризик поступового розмивання традиційної межі між речовим і зобов'язальним правом.

Поряд із розширенням системи об'єктів у проєкті ЦК посилюється соціальний вимір речових прав за допомогою формули «речове право зобов'язує». Суб'єкт речового права повинен ураховувати інтереси національної безпеки, охорони довкілля, культурної спадщини. Це демонструє відхід від абсолютного розуміння панування над річчю та підкреслює, що здійснення речового права має відбуватися з урахуванням суспільно значущих інтересів. Разом із тим відкритий характер відповідних категорій потребуватиме застосування принципу пропорційності, щоб соціальна функція речового права не перетворилася на підставу для надмірного обмеження правомочностей його носія.

Із соціальною функцією речових прав безпосередньо пов'язане й окреме регулювання добросусідства. Відносини між володільцями сусідньої нерухомості пропонується будувати на взаємній повазі, обачності та обов'язку сприймати допустимий негативний вплив. Така конструкція дозволяє цивілістичними засобами забезпечити баланс між здійсненням права на власну нерухомість та необхідністю враховувати правомірні інтереси власників сусідніх об'єктів.

Одночасно Проєктом істотно впорядковується система речово-правових способів захисту. Самостійно визначено віндикаційний, негаторний позови та позов про визнання речового права. Особливого значення набувають гарантії добросовісного набувача. Зокрема, витребування не-

рухомого майна на користь держави або територіальної громади допускається за умови попереднього внесення вартості такого майна на депозитний рахунок суду. Для вимог щодо витребування державного і комунального майна запроваджується десятирічний строк позовної давності, за винятком стратегічних, оборонних, природоохоронних та інших спеціально визначених об'єктів.

Зазначений підхід спрямований на посилення стабільності цивільного обороту та захист особи, яка добросовісно покладалася на зовнішні юридичні ознаки належності майна відчужувачеві. Як видається, його реалізація потребує чіткого визначення порядку оцінювання майна, моменту визначення його вартості, урахування здійснених набувачем поліпшень та інших майнових наслідків. Крім того, значний перелік винятків із граничного строку витребування державного і комунального майна не повинен нівелювати саму ідею остаточної стабілізації цивільного обороту.

Наступним напрямом модернізації є істотне оновлення класифікації речей. Вони поділяються на тілесні та безтілесні, рухомі й нерухомі, публічні та приватні. Новою категорією стає бізнес як єдиний майновий комплекс, до складу якого можуть входити речі, майнові права, борги, засоби індивідуалізації та інші активи, призначені для здійснення підприємницької діяльності.

Визнання бізнесу єдиним майновим комплексом може істотно полегшити його оборот як цілісного об'єкта, однак породжує питання щодо правової долі його складових. Передання бізнесу не повинно автоматично змінювати боржника або сторону договору без належного захисту кредиторів, працівників та контрагентів. Необхідного узгодження потребують також правила переходу дозвільних документів, корпоративних прав, прав інтелектуальної власності та інших елементів такого комплексу. Дискусійною залишається і сама кваліфікація сукупності різнорідних активів та пасивів як речі, а не як особливого майнового комплексу зі спеціальним правовим режимом.

У межах оновленої системи речових прав право власності визначається як повне панування особи над річчю. На наш погляд, це поняття має тлумачитися у взаємозв'язку із закріпленою соціальною функцією речового права та передбаченими законом межами його здійснення. Проєкт ЦК також містить спеціальні правила щодо природного приросщення земельної ділянки, нерухомих об'єктів, створених у водоймі, переходу прав на земельну ділянку разом із будівлею та обов'язку завершити будівництво об'єкта незавершеного будівництва у розумний строк.

Остання конструкція спрямована на запобігання тривалому існуванню занедбаних або потенційно небезпечних об'єктів, однак потребує додаткової конкретизації. Необхідно визначити момент початку перебігу такого строку, критерії його розумності та юридичні наслідки невиконання відповідного обов'язку. При цьому мають ураховуватися дозвільні процедури, судові спори, воєнні обставини, проблеми фінансування та інші фактори, що об'єктивно можуть перешкоджати завершенню будівництва.

Одним із центральних напрямів реформи Книги третьої є істотне оновлення системи обмежених речових прав. До них віднесено узуфрукт, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, речове право очікування, переважне право купівлі нерухомої речі та забезпечувальні речові права. Суб'єкт обмеженого речового права здійснює відповідні правоможності щодо певної речі незалежно від зміни її власника та може захищати своє право, у тому числі й від самого власника.

Особливе місце серед нових конструкцій посідає узуфрукт як право володіти та користуватися чужою річчю, одержувати її плоди, продукцію і доходи зі збереженням призначення речі. Проєкт виокремлює соціальний узуфрукт та узуфрукт державного чи комунального майна. Останній набуває особливого значення після скасування Господарського кодексу України, оскільки покликаний забезпечити цивілістичне оформлення використання державного і комунального майна юридичними особами публічного права.

У цьому аспекті узуфрукт може виконувати функцію речово-правового інструменту, покликаного замінити конструкції господарського відання та оперативного управління, які мали виразний адміністративно-господарський харак-

тер, що обмежувало можливості застосування цивільно-правових підходів і створювало ризики щодо ефективності використання майна та стабільності правових відносин між органами місцевого самоврядування і комунальними підприємствами [11, с. 404]. Для цього проєктом ЦК визначаються обсяг самостійності узуфруктуарія, порядок одержання та використання доходів, розподіл витрат на утримання майна, відповідальність за його погіршення та межі втручання власника.

Разом із тим саме узуфрукт державного та комунального майна належить до найбільш дискусійних новел Книги третьої. Його правовий режим має бути узгоджений із бюджетним законодавством, правилами управління державною та комунальною власністю, приватизацією, орендою та контролем за ефективністю використання публічного майна. Потребують чіткого вирішення питання можливості відчуження такого права, його передання в забезпечення, дострокового припинення за рішенням власника та гарантій юридичної особи у разі такого припинення. Соціальний узуфрукт, своєю чергою, потребує визначення кола потенційних набувачів, підстав виникнення, строку та співвідношення із системою соціального житла й іншими спеціальними програмами підтримки.

Поряд з узуфруктом у проєкті ЦК вперше на законодавчому рівні закріплюються речове право очікування та переважне право купівлі нерухомої речі. Речове право очікування наділяє інвестора, забудовника чи замовника окремими правоможностями, пов'язаними з майбутнім набуттям права власності на нерухомість після її створення. Така конструкція покликана забезпечити підвищений речово-правовий захист учасників інвестиційних відносин ще до завершення створення об'єкта. Однак ефективність речового права очікування залежатиме від достатньої індивідуалізації майбутнього об'єкта, визначення моменту виникнення відповідного права, його державної реєстрації та наслідків зміни характеристик об'єкта або незавершення будівництва. Особливого значення ці питання набувають у випадках неплатоспроможності забудовника чи конкуренції прав кількох інвесторів.

Переважне право купівлі нерухомої речі також набуває речово-правового характеру і підлягає державній реєстрації. Перетворення переважного права із відносної конструкції на право, здатне діяти щодо третіх осіб, посилює захист його носія, однак може обмежувати оборотоздатність нерухомості. У зв'язку з цим особливого значення набувають строк дії такого права, його публічність та чіткість юридичних наслідків порушення.

Іншим проявом системної перебудови речового права стало перенесення застави та притримання із системи способів забезпечення виконання зобов'язань до категорії забезпечувальних речових прав. Такий підхід відповідає їх спрямованості на конкретне майно та здатності породжувати юридичні наслідки щодо третіх осіб. Разом із тим речово-правова кваліфікація застави та притримання не усуває їх функціонального зв'язку з основним зобов'язанням. Саме тому положення Книги третьої мають бути належно узгоджені з Книгою п'ятою щодо виникнення, обсягу і припинення забезпечення, заміни боржника чи кредитора, а також наслідків недійсності або припинення забезпечуваного зобов'язання.

Завершує Книгу третю розділ про посідання, яке визначається як фактичний контроль над річчю незалежно від наявності юридичного титулу та поділяється на безпосереднє й опосередковане, титульне та безтитульне. Виокремлення посідання як самостійного правового інституту створює можливість оперативного захисту фактичного стану без попереднього вирішення складнішого спору про право. Разом із тим посесорний захист має бути чітко відмежований від петиторного захисту речового права. Охорона фактичного контролю спрямована передусім на недопущення самоуправства і не повинна легітимувати неправомірне заволодіння майном або позбавляти власника можливості захищати свій титул. Саме чітке розмежування цих двох видів захисту має принципове значення для практичного функціонування нового інституту посідання.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги третьої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона формує системну і значною мірою оновлену модель речового права,

засновану на поєднанні панування над річчю, принципів спеціальності, публічності й пріоритетності, соціальної функції речових прав та захисту добросовісного обороту. Її перевагами є впорядкування системи речових прав і способів їх захисту, запровадження узуфрукта, речового права очікування, посесорного захисту та додаткових гарантій добросовісного набувача. Поширення речово-правового режиму на безтілесні об'єкти, бізнес, права очікування та переважні права потребує особливо чітких критеріїв спеціальності, публічності, пріоритетності та протиставності третім особам. Практична ефективність запропонованої моделі значною мірою залежатиме від її узгодженості з реєстраційним, земельним, містобудівним, бюджетним і зобов'язальним законодавством, а також від належного перехідного регулювання майнових прав юридичних осіб публічного права.

4.4. Новели Книги четвертої «Право інтелектуальної власності»

Книга четверта проєкту ЦК комплексно регулює загальні засади права інтелектуальної власності, авторське право, суміжні права, права особливого роду на неоригінальні бази даних та об'єкти, згенеровані системами штучного інтелекту, патентне право, права на промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, сорти рослин, засоби індивідуалізації та комерційну таємницю. Порівняно з чинним механізмом цивільно-правового регулювання запропоновані новели значною мірою спрямовані на адаптацію права інтелектуальної власності до цифрової економіки та розвитку технологій штучного інтелекту. Концентрація в проєкті ЦК загальних положень щодо практично всіх основних інститутів інтелектуальної власності сприяє системності приватноправового регулювання, зберігаючи необхідність деталізації окремих режимів у спеціальному законодавстві.

Одним із концептуальних положень Книги четвертої є закріплення загального правила, відповідно до якого творцем об'єкта інтелектуальної власності може бути лише фізична особа. Такий підхід зберігає антропоцентричну природу творчості та виключає можливість визнання системи штучного інтелекту автором, винахідником або іншим первинним суб'єктом права інтелектуальної власності. Натомість суб'єктами майнових прав можуть бути інші учасники приватних відносин, які набули відповідні права на підставі закону або правочину.

Зазначене рішення загалом відповідає особистісній природі творчої діяльності, однак його практичне застосування потребуватиме визначення критеріїв достатньої творчої участі людини у створенні результату за допомогою системи штучного інтелекту. Необхідно розмежувати випадки, коли ШІ використовується фізичною особою лише як технічний інструмент реалізації її творчого задуму, і ситуації, у яких участь людини фактично обмежується формулюванням загального запиту, вибором одного з автоматично створених результатів або їх незначним редагуванням. За відсутності достатньо визначених критеріїв творчого внеску аналогічні за способом створення об'єкти можуть одержувати різний правовий режим, що негативно впливатиме на передбачуваність правозастосування.

Логічним продовженням такого підходу стало запровадження спеціального правового режиму для результатів, створених без безпосередньої творчої участі людини. Для неоригінальних об'єктів, утворених системою штучного інтелекту, передбачається право особливого роду – *sui generis*. Суб'єктом цього права визнається особа, яка правомірно використовує систему штучного інтелекту. Право виникає у зв'язку з фактом генерування відповідного об'єкта, тоді як його зміст і строк чинності мають визначатися спеціальним законом.

З цього приводу доцільно наголосити, що сама доцільність установлення виключного права на результат, у створенні якого відсутній творчий внесок людини, є дискусійною. Надмірно широка охорона масово генерованих текстів, зображень та інших інформаційних результатів може призвести до необґрунтованої монополізації об'єктів, які за своєю природою не відповідають традиційному критерію творчості. Тому зміст і строк права *sui generis* мають бути істотно вужчими порівняно з авторським правом. Не менш важливим є чітке визначення самого суб'єкта такого права, оскільки в процесі створення результату

можуть одночасно брати участь розробник системи, власник або постачальник відповідного сервісу, користувач, замовник чи роботодавець.

Поряд із вирішенням питання правової охорони результатів, створених за допомогою новітніх технологій, проєкт ЦК модернізує й механізми розпоряджання правами інтелектуальної власності. Зокрема, запроваджуються публічні ліцензії, які створюють можливість заздалегідь визначати умови використання відповідного об'єкта невизначеним колом осіб. Такий механізм особливо важливий для цифрового середовища, програмного забезпечення, наукового та освітнього контенту, де традиційна модель індивідуального укладення ліцензійного договору не завжди відповідає масштабам і швидкості поширення результатів творчої діяльності.

Водночас ефективність публічної ліцензії потребуватиме визначеності щодо моменту її виникнення, можливості відкликання або зміни умов, доведення редакції ліцензії, чинної на момент використання об'єкта, а також співвідношення різних публічних ліцензій між собою. Для цифрового обороту особливого значення може набути можливість фіксації ліцензійних умов у машинозчитуваній формі, що дозволятиме автоматизованим системам визначати межі допустимого використання контенту.

Іншим напрямом посилення захисту творців стало закріплення права на справедливу винагороду. Така конструкція покликана компенсувати економічну нерівність між творцем і професійними учасниками ринку, які використовують результати його творчої діяльності. Саме ж поняття справедливої винагороди має оціночний характер, тому потребуватиме чіткого визначення випадків її застосування, критеріїв визначення розміру, кола зобов'язаних осіб та співвідношення з уже одержаною договірною винагородою. Важливо також уникнути ситуації, за якої одна й та сама форма використання об'єкта породжуватиме декілька паралельних вимог про оплату.

Помітною новелою Книги четвертої є й запровадження спеціальної охорони преспублікацій. Самостійним об'єктом суміжних прав визнається преспублікація, первинним суб'єктом відповідного права є її видавець, а саме право виникає з моменту першого опублікування та діє протягом двох років, які обчислюються з 1 січня року, наступного за роком опублікування.

Запровадження охорони преспублікацій може сприяти захисту економічних інтересів видавців і професійних медіа в цифровому середовищі, де інформаційні матеріали можуть практично миттєво копіюватися та комерційно використовуватися третіми особами. Відповідний режим потребує особливо обережного балансування зі свободою інформації. Надмірно широка охорона може обмежувати поширення новин, діяльність пошукових систем та агрегаторів інформації, використання посилань і коротких фрагментів матеріалів, а також доступ суспільства до суспільно значущої інформації. Тому принципового значення набуває чітке визначення меж охорони та винятків із неї.

Ще одним елементом адаптації права інтелектуальної власності до цифрового середовища стало нормативне врегулювання глибинного аналізу текстів і даних (*text and data mining*), у тому числі з метою тренування систем штучного інтелекту. Такий підхід спрямований на пошук балансу між охороною прав авторів та інших правоволодільців, з одного боку, і потребами науки, інновацій та розвитку технологій штучного інтелекту – з іншого.

Разом із тим саме використання охоронюваних творів і баз даних для навчання систем ШІ є одним із найбільш складних питань сучасного права інтелектуальної власності. Потребують визначеності критерії правомірного доступу до матеріалів, порядок реалізації правоволодільцем можливості заборонити відповідне використання, форма такої заборони та її придатність для автоматичного розпізнавання інформаційними системами. Не менш важливо розмежувати саме глибинний аналіз даних і подальше відтворення системою штучного інтелекту охоронюваних фрагментів, оскільки ці дії можуть мати різну юридичну природу.

У цьому контексті Книга четверта демонструє загальну тенденцію проєкту ЦК до пошуку балансу між виключністю права інтелектуальної власності та суспільною потребою у вільному інформаційному й технологічному обміні. Публічні ліцензії,

право на справедливу винагороду, охорона преспублікацій і правила глибинного аналізу текстів та даних свідчать про поступову заміну моделі, у якій основним інструментом охорони є лише заборона використання об'єкта, на користь більш гнучкої системи дозволів, компенсацій та спеціальних виняткі.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги четвертої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона формує сучасну та технологічно орієнтовану модель права інтелектуальної власності, яка прагне поєднати антропоцентричне розуміння творчості з потребами цифрового обороту та стрімким розвитком систем штучного інтелекту. Її важливими перевагами є збереження людини як єдиного творця об'єкта інтелектуальної власності, спроба нормативно визначити правовий режим результатів, створених без безпосередньої творчої участі людини, розвиток публічного ліцензування та адаптація режиму використання охоронюваних об'єктів до технологій глибинного аналізу даних.

Водночас саме найбільш інноваційні положення Книги четвертої породжують і найбільш складні питання: щодо критеріїв творчої участі людини при використанні ШІ, доцільності та меж права *sui generis* на неоригінальні згенеровані об'єкти, визначення суб'єкта такого права, співвідношення охорони преспублікацій зі свободою інформації та встановлення справедливого режиму використання охоронюваного контенту для тренування систем штучного інтелекту. Практична ефективність запропонованої моделі залежатиме від того, наскільки вдасться запобігти необґрунтованому розширенню виключних прав і забезпечити достатні економічні стимули для творчої, видавничої та інноваційної діяльності.

4.5. Новели Книги п'ятої «Право зобов'язань»

Книга п'ята є однією з найбільш новаторських частин проєкту ЦК, оскільки поєднує загальні положення про зобов'язання, договірні й недоговірні зобов'язання, цифровізацію виконання, переддоговірну відповідальність та нові засоби захисту. Оновлення Книги п'ятої проєкту ЦК спрямоване на формування цілісної, внутрішньо узгодженої та функціонально придатної системи загальних правил, здатних застосовуватися до різних видів договірних і недоговірних зобов'язань [12, с. 118]. Масштабність запропонованого регулювання загалом сприяє системності зобов'язального права, однак одночасне запровадження значної кількості нових понять і механізмів підвищує ризик внутрішніх колізій та неоднакового правозастосування. Тому принципового значення набуває не лише нормативне закріплення нових конструкцій, а й їх узгодження із загальними положеннями про договір, правочини та способи захисту, частину яких перенесено до Книги першої.

Одним із проявів загальної тенденції до забезпечення реальної рівності учасників приватних відносин є запровадження категорії слабшої сторони зобов'язання. Її захист не обмежується традиційними споживчими відносинами, натомість передбачено загальне правило, за яким у разі нерівності переговорних можливостей, економічної залежності або інформаційної асиметрії умови зобов'язання мають тлумачитися на користь слабшої сторони. Такий підхід відповідає прагненню перейти від формальної рівності учасників цивільного обороту до врахування їх фактичного становища у конкретних правовідносинах.

З цього приводу варто зазначити, що відповідна конструкція потребує достатньо чітких критеріїв визначення слабшої сторони, щоб сам факт економічної нерівності чи різного рівня професійної обізнаності не призводив автоматично до перерозподілу договірних ризиків. Не менш важливо відмежувати правило про тлумачення умов на користь слабшої сторони від *contra proferentem* та спеціальних механізмів контролю несправедливих договірних умов. Інакше одночасне застосування кількох захисних презумпцій може створити невизначеність щодо змісту договору та послабити принцип його обов'язковості.

Поряд із цим удосконалено класифікацію зобов'язань. Поряд з альтернативними, факультативними, кумулятивними та зустрічними зобов'язаннями виокремлено зобов'язання докладання зусиль і зобов'язання досягнення результату. Таке розмежування має практичне значення насамперед для визначення змісту належ-

ного виконання та оцінювання поведінки боржника. У першому випадку ключовим є дотримання необхідного стандарту турботливості та професійності, у другому – досягнення передбаченого зобов'язанням результату. Однак для складних професійних послуг можуть виникати змішані моделі, що потребуватимуть врахування характеру конкретного обов'язку.

Самостійного нормативного закріплення набувають натуральні зобов'язання, які не підлягають примусовому виконанню, однак добровільно виконане за ними не підлягає поверненню. Важливою новелою є також визнання конкуренції договірних і недоговірних підстав вимог. Такий підхід розширює можливості захисту кредитора у випадках, коли одне й те саме порушення одночасно зачіпає договірне право та загальний обов'язок не завдавати шкоди.

Разом із тим конкуренція договірних і недоговірних вимог не повинна перетворюватися на механізм обходу погодженого сторонами розподілу ризиків. Зокрема, звернення до деліктної вимоги не має автоматично нівелювати передбачені договором допустимі обмеження відповідальності, строки повідомлення чи інші умови, якщо порушення не виходить за межі суто договірного обов'язку. Тому ключовим буде розмежування випадків порушення договірного зобов'язання та самостійного недоговірного обов'язку.

Суттєве місце в Книзі п'ятій відведено переддоговірним відносинам. Проєкт ЦК закріплює свободу переговорів, обов'язок вести їх добросовісно, переддоговірну відповідальність, вимоги щодо достовірності запевнень, конфіденційність отриманої інформації, а також юридичне значення листів про наміри та меморандумів. Нормативне врегулювання цієї стадії заповнює істотну прогалину та дозволяє захистити сторону від недобросовісної поведінки ще до моменту укладення договору.

Водночас принцип добросовісності на переддоговірній стадії не повинен трансформувати свободу переговорів у фактичний обов'язок укласти договір. Сторона має зберігати можливість припинити переговори через зміну економічних інтересів, якщо така поведінка не є недобросовісною. Відповідно, загальним орієнтиром визначення обсягу відшкодування за переддоговірне порушення має бути відновлення становища, у якому потерпіла сторона перебувала б, якби не вступала у недобросовісні переговори. Однак у виняткових випадках тривалих і фактично завершених переговорів окремого нормативного вирішення може потребувати питання компенсації втрати реального шансу укласти альтернативний договір.

Іншим наскрізним напрямом модернізації зобов'язального права є його адаптація до цифрового середовища. Проєкт допускає укладення договорів за допомогою інформаційних автоматизованих систем, а сформовані ними повідомлення прирівнює до дій особи, яка використовує відповідну систему. Окремо врегульовуються електронне виконання, передання цифрового контенту, даних, ліцензійних ключів та надання доступу до інформаційних систем. Наведене загалом відповідає потребам сучасного цифрового обороту, однак автоматизація договірної діяльності ставить нові питання щодо юридичного значення помилки та справжності волевиявлення. Потребують деталізації наслідки технічних збоїв, несанкціонованого втручання, кібератак, а також ситуацій, коли автоматизована система виходить за межі параметрів, установлених користувачем. Надмірне ототожнення будь-якої дії системи з безпосереднім волевиявленням особи може поставити під сумнів традиційні конструкції помилки, обману та недійсності правочину.

Поряд із цифровізацією істотно деталізовано загальні правила виконання та забезпечення зобов'язань. Забезпечуватися можуть не лише існуючі, а й майбутні та умовні вимоги. До механізмів забезпечення виконання віднесено також депонування та відступлення права вимоги. Розширення кола забезпечуваних вимог відповідає потребам складного фінансового та комерційного обороту, однак потребує достатньої визначеності щодо ідентифікації майбутньої вимоги, меж забезпечення та співвідношення таких конструкцій із забезпечувальними речовими правами, врегульованими Книгою третьою.

Концептуальних змін зазнала й система наслідків невиконання зобов'язань. Визначено критерії істотного та передбачуваного істотного невиконання, які можуть стати

підставою для односторонньої відмови від зобов'язання або договору. Інститут передбачуваного істотного невиконання дозволяє кредиторові реагувати ще до настання остаточного порушення і тим самим запобігати збільшенню збитків. Така превентивна модель створює ризик передчасного припинення договірного зв'язку на підставі суб'єктивного припущення про майбутнє порушення. Тому висновок про передбачуване істотне невиконання має ґрунтуватися на об'єктивно переконливих обставинах, а боржникові доцільно забезпечити можливість у розумний строк надати достатні гарантії належного виконання. Такий механізм дозволив би збалансувати інтереси кредитора із принципом збереження договору.

Розширюється і система способів захисту. Самостійного значення набуває зменшення ціни, а також судова неустойка (астрент), що нараховується на користь кредитора з метою спонукання боржника до виконання судового рішення у негрошовому зобов'язанні. Запровадження астренту здатне посилити практичну ефективність судового захисту, особливо у випадках, коли присудження до виконання обов'язку в натурі без додаткового стимулу залишається формальним.

Разом із тим астрент має зберігати саме стимулюючу, а не каральну функцію. Його розмір повинен бути пропорційним характеру невиконаного обов'язку, тривалості невиконання та поведінці боржника. Інакше цей механізм може втратити зв'язок із забезпеченням виконання рішення та перетворитися на джерело непропорційного майнового тягаря або безпідставного збагачення кредитора.

Новий підхід простежується і в регулюванні непереборної сили. Вона розглядається як перешкода, здатна виправдати невиконання, але сама по собі не припиняє грошового обов'язку. Таке правило загалом відповідає природі грошей як замінного об'єкта, однак не означає неможливості застосування інституту форс-мажору до грошових зобов'язань. Він може впливати на відповідальність за прострочення, можливість застосування окремих санкцій, а за наявності відповідних передумов – на зміну або розірвання договору через істотну зміну обставин.

Модернізація охопила і систему окремих договорів. Зокрема, традиційну конструкцію комерційної концесії замінено договором франчайзингу, предметом якого є комплекс прав інтелектуальної власності, комерційних таємниць, досвіду і ділової репутації. Такий підхід наближує нормативну термінологію до реальної практики підприємницького обороту. Ефективне регулювання франчайзингу потребуватиме чіткого визначення переддоговірних інформаційних обов'язків, стандартів функціонування мережі, меж контролю франчайзера та підстав припинення відносин.

Розвинуто також договірне регулювання спільної діяльності, а партнерство визнано формою співпраці двох або більше осіб, що може здійснюватися як шляхом укладення договору, так і через створення юридичної особи. Таке широке розуміння партнерства дозволяє охопити різні моделі кооперації, однак потребує чіткого розмежування між партнерством як договірним зв'язком і партнерством, інституціоналізованим у формі юридичної особи, оскільки відповідні моделі істотно відрізняються за питаннями відповідальності, управління та майнової відокремленості.

Значної трансформації зазнає й недоговірне право. Його характерною рисою стає превентивна спрямованість, яка дозволяє захистити особу ще до фактичного заподіяння шкоди. Такий підхід відповідає загальній тенденції Проєкту до посилення попереджувальної функції приватного права, однак категорія реальної загрози має бути чітко відмежована від абстрактного чи суто гіпотетичного ризику. Відповідно, витрати на запобігання шкоді повинні бути необхідними, розумними та пропорційними очікуваним негативним наслідкам. Їх відшкодування має оцінюватися з огляду на інформацію, доступну потерпілій особі саме на момент ужиття превентивних заходів, а не лише з позицій подальшого розвитку подій. Такий підхід дозволить уникнути ситуації, коли обґрунтовані превентивні дії визнаються надмірними лише тому, що небезпека зрештою не реалізувалася.

Поряд із цим оновлено правила причинного зв'язку, відповідальності за недобросовісні професійні консультації, порушення конфіденційності, умисне втручання третьої особи у виконання договору та чисті

економічні збитки. Розширення сфери деліктної відповідальності відповідає ускладненню сучасного обороту, створюючи ризик її надмірного поширення. Особливо це стосується чистих економічних збитків, для відшкодування яких доцільно передбачити достатньо чіткі обмежувальні критерії.

Щодо професійних консультацій визначальним має бути не сам факт негативного економічного результату для клієнта, а порушення консультантом належного професійного стандарту. Такий підхід дозволяє уникнути перетворення професійної відповідальності на гарантію успіху та забезпечує захист особи, яка обґрунтовано покладалася на спеціальні знання і компетентність професіонала.

Особливий блок недоговірних зобов'язань пов'язаний із технологічними ризиками. До джерел підвищеної небезпеки віднесено автономні робототехнічні системи, безпілотні апарати та автоматизовані комплекси, керовані системами штучного інтелекту. Така кваліфікація посилює захист потерпілих, оскільки переносить акцент із доведення вини на ризиковий характер відповідної діяльності. Однак саме визначення належного суб'єкта відповідальності залишається складним питанням. Залежно від обставин ним може бути власник, оператор, користувач, виробник, розробник або постачальник програмного забезпечення. Тому необхідно розмежувати відповідальність за небезпечну експлуатацію системи, конструктивний дефект продукту, помилку програмного забезпечення, неналежне навчання моделі та несанкціоноване зовнішнє втручання. Без такого розмежування покладення відповідальності лише на особу, яка формально експлуатує систему, не завжди відповідатиме реальному розподілу контролю над технологічним ризиком.

Окремого розвитку набуло регулювання відповідальності за екологічну шкоду. Її специфіка зумовлює необхідність особливого підходу до причинного зв'язку, майбутніх і відстрочених наслідків, відновлення природних ресурсів та визначення осіб, уповноважених заявляти відповідні вимоги. На відміну від традиційної майнової шкоди, грошова компенсація тут не завжди здатна забезпечити належне відновлення порушеного інтересу. Саме тому пріоритет мають отримати припинення шкідливої діяльності, відновлення довкілля та фінансування превентивних заходів. Це органічно поєднується із загальною превентивною спрямованістю недоговірного права, однак потребує узгодження цивільно-правових засобів захисту зі спеціальними механізмами екологічного законодавства.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги п'ятої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона формує сучасну, гнучку та технологічно орієнтовану модель зобов'язального права, у якій акцент поступово зміщується від формального встановлення факту порушення до співпраці сторін, захисту слабшого учасника, збереження договірного зв'язку, запобігання шкоді та забезпечення реальної ефективності виконання. До її безумовних переваг належать нормативне визнання переддоговірної відповідальності, цифрового укладення та виконання договорів, передбачуваного істотного невиконання, зменшення ціни, астренту, превентивних засобів захисту та нових деліктних конструкцій.

Разом із тим саме широта запропонованої модернізації становить головний виклик Книги п'ятої. Категорії слабшої сторони, добросовісності на стадії переговорів, передбачуваного істотного невиконання, реальної загрози шкоди, чистих економічних збитків та технологічного ризику мають оціночний характер і потребують достатньо чітких критеріїв застосування. Не менш важливим є узгодження договірних і недоговірних засобів захисту, нових механізмів забезпечення із речовим правом та правил про автоматизовані системи із загальними положеннями про волевиявлення. Саме від такої внутрішньої узгодженості значною мірою залежатиме, чи стане Книга п'ята інструментом підвищення гнучкості й ефективності цивільного обороту, чи, навпаки, джерелом нових правозастосовних колізій.

4.6. Новели Книги шостої «Право сімейне»

Книга шоста проєкту ЦК пропонує істотне переосмислення засад сімейного права та його інтеграцію до єдиної системи приватноправового регулювання. Центральною засадою цієї книги є забезпечення найкращих інтересів дитини. Однією із системних новел у цьому контексті є перехід від конструкції окремих батьківських

прав і обов'язків до категорії батьківської відповідальності. Це загалом відповідає дитиноцентричній моделі сімейного права, оскільки зміщує акцент із суб'єктивних прав батьків на їх відповідальність за належне забезпечення прав, потреб та інтересів дитини.

Розвитком цієї концепції є розширення можливостей договірного регулювання відносин між батьками. Вони можуть укласти нотаріально посвідчений договір про розподіл батьківської відповідальності, визначивши місце проживання дитини, порядок спілкування з нею, участь кожного з батьків у вихованні, виборі закладів освіти й охорони здоров'я, а також в управлінні її майном. Однак договірний характер такого регулювання не означає необмеженої автономії сторін. Дитина не може перетворюватися на об'єкт домовленості між батьками, а договір не повинен дозволяти їм відмовлятися від імперативних батьківських обов'язків або встановлювати умови, що суперечать її найкращим інтересам. Тому саме цей принцип має виконувати функцію основного обмежувача сімейної договірної свободи.

Іншим важливим напрямом модернізації Книги шостої є розширення репродуктивної автономії особи та деталізація правил визначення походження дитини. Зокрема, на законодавчому рівні пропонується врегулювати правовий статус донора репродуктивного матеріалу, доступ дитини до інформації про її генетичне походження, а також юридичні наслідки використання репродуктивного матеріалу після смерті особи. Тим самим традиційні правила встановлення походження дитини доповнюються конструкціями, зумовленими розвитком сучасної репродуктивної медицини.

Поряд із традиційними презумпціями детально визначаються юридичні наслідки застосування допоміжних репродуктивних технологій. Право на материнство або батьківство із застосуванням таких технологій визнається також за одинокими особами. Це істотно розширює сферу репродуктивної автономії, але актуалізує низку складних питань, пов'язаних із сурогатним материнством, визначенням юридичного батьківства і материнства, гарантіями жінки, яка виношує дитину, захистом прав самої дитини та запобіганням надмірній комерціалізації репродуктивних відносин. Особливого значення тут набуває узгодження норм проєкту ЦК із медичним законодавством та положеннями спадкового права про постмортальне використання репродуктивного матеріалу.

Окремої уваги потребують положення Проєкту про юридичні наслідки зміни статі одним із подружжя. Передбачено, що у такому разі шлюб визнається недійсним із дня державної реєстрації відповідної зміни. Така конструкція є дискусійною з огляду на традиційну природу інституту недійсності шлюбу. Недійсність, як правило, пов'язується з порушенням умов його укладення, тоді як зміна статі одного з подружжя відбувається вже після виникнення правомірних сімейних правовідносин і сама по собі не свідчить про дефект первісного волевиявлення сторін. Крім того, автоматична недійсність шлюбу не враховує волі другого з подружжя, тривалості сімейних відносин, наявності дітей, сформованого режиму спільного майна та інших правових наслідків багаторічного шлюбу. Тому з погляду правової визначеності більш послідовним видається застосування конструкції припинення шлюбу на майбутнє за спеціальною процедурою, а не його недійсності. Такий підхід дозволив би зберегти юридичні наслідки правомірно існуючих до цього сімейних відносин та уникнути ретроспективного поставлення під сумнів уже набутих прав.

Значного оновлення зазнає і правовий режим майна подружжя. Проєкт ЦК запроваджує базовий режим майна, окремі положення якого щодо сімейного житла та речей домашнього вжитку не можуть бути змінені шлюбним договором. Зокрема, розпоряджання сімейним житлом потребує згоди обох із подружжя навіть тоді, коли воно належить одному з них на праві особистої власності. Це посилює захист стабільності сімейного середовища, обмежуючи абсолютність правомочностей власника в інтересах сім'ї.

Суттєво розширюється й склад спільного майна подружжя. До нього прямо віднесено частки у статутному капіталі корпоративних товариств, майнові права, права вимоги, речові права, права інтелектуальної власності та окремі права щодо об'єктів незавершеного будівництва. Таке рішення

відповідає сучасній структурі майнових активів сім'ї, однак потребує врахування особливостей кожного з них. Зокрема, щодо корпоративних прав необхідно розмежовувати економічну цінність частки та статус учасника товариства, а щодо інтелектуальної власності – особисті права творця та відчужувані майнові права.

Поряд із цим проєкт ЦК уперше системно розмежовує спільні та особисті борги подружжя, визначає межі відповідальності особистим і спільним майном, а також передбачає компенсаційні вимоги у випадках вкладення особистих коштів одного з подружжя у спільне майно або, навпаки, використання спільних коштів для поліпшення особистого майна. Такий підхід дозволяє більш послідовно врегулювати не лише активи, а й пасиви сімейного майнового режиму. Натомість для захисту прав кредиторів важливим буде встановлення зрозумілих критеріїв визначення того, чи був конкретний борг пов'язаний із задоволенням потреб сім'ї.

Самостійний напрям реформування становлять аліментні відносини. Аліменти, сплачені на дитину, прямо визнаються її власністю, а неповнолітня дитина отримує можливість самостійно їх одержувати та розпоряджатися ними. Зазначене посилює майнову автономію дитини, але має поєднуватися з обов'язком батьків забезпечувати використання відповідних коштів насамперед для її проживання, харчування, лікування, освіти та розвитку. Отже, обсяг самостійності дитини у розпорядженні аліментами має визначатися з урахуванням її віку, рівня зрілості та фактичної здатності усвідомлювати наслідки майнових рішень.

Поряд із цим формується єдина система аліментних зобов'язань між подружжям, батьками і дітьми, іншими родичами та особами, які протягом тривалого часу проживали однією сім'єю. Розширення кола потенційних учасників таких правовідносин відображає фактичне різноманіття сучасних сімейних зв'язків і відхід від виключно формального критерію зареєстрованого шлюбу чи спорідненості. Як видається, тривалість спільного проживання не повинна автоматично породжувати аліментний обов'язок. Вирішальне значення мають мати ознаки реального сімейного зв'язку – ведення спільного побуту, економічна взаємозалежність, взаємне піклування та інші обставини, які свідчать про фактичне виконання сторонами сімейних функцій. Це дозволяє відмежувати сімейні відносини від спільного проживання осіб.

Посилюються й майнові наслідки прострочення виконання аліментних зобов'язань. Передбачено застосування неустойки, індексації боргу та трьох відсотків річних. Посилений захист одержувача аліментів є виправданим з огляду на їх соціальне призначення, однак сукупне застосування кількох майнових санкцій має відповідати принципу пропорційності. Надмірне збільшення заборгованості може фактично унеможливити її погашення і в кінцевому підсумку суперечити інтересам самої дитини або іншої особи, на утримання якої сплачуються відповідні кошти.

Завершує Книгу шосту розгорнута система сімейних форм влаштування дітей. Усиновлення визначається пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Такий підхід спрямований на забезпечення дитині максимально стабільного сімейного середовища. Однак пріоритет певної форми влаштування, на наш погляд, не може мати абсолютного характеру, оскільки в кожному конкретному випадку вирішальним критерієм мають залишатися найкращі інтереси дитини. При їх визначенні необхідно враховувати стабільність уже сформованих емоційних і соціальних зв'язків, необхідність нероз'єднання рідних братів і сестер, збереження культурної, мовної та особистої ідентичності дитини, її вік і думку відповідно до рівня зрілості. Отже, формальна ієрархія способів сімейного влаштування не повинна підміняти індивідуальне оцінювання життєвої ситуації конкретної дитини.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги шостої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона пропонує глибоку цивілістичну трансформацію сімейного права, засновану на поєднанні приватної автономії та посиленого захисту особи, яка потребує особливої правової охорони. Основними напрямами цієї трансформації є перехід до концепції батьківської відповідальності, розширення договірного регулювання сімейних відносин, модернізація майнового

режиму подружжя, нормативне врахування допоміжних репродуктивних технологій і фактичних сімейних зв'язків, а також посилення майнової автономії дитини.

Саме сімейне право найбільш виразно демонструє межі загальної для проєкту ЦК тенденції до розширення приватної автономії. На відміну від класичного цивільного обороту, свобода учасників сімейних відносин тут об'єктивно обмежується необхідністю захисту дитини та інших уразливих членів сім'ї, стабільністю сімейного статусу й імперативними обов'язками особистого характеру. Тому практична ефективність запропонованої моделі залежатиме від чіткого визначення меж сімейної договірної свободи, нормативного наповнення критерію найкращих інтересів дитини, узгодження сімейних, корпоративних і майнових прав, належного врегулювання допоміжної репродукції та забезпечення стабільності вже сформованих сімейних правовідносин. Найбільш критичного переосмислення, на наш погляд, потребує конструкція автоматичної недійсності шлюбу внаслідок зміни статі одного з подружжя, оскільки вона складно узгоджується з природою недійсності шлюбу та принципом збереження правових наслідків правомірно сформованого сімейного статусу.

4.7. Новели Книги сьомої «Право спадкове»

Книга сьома проєкту ЦК істотно модернізує традиційну модель спадкового права, пристосовуючи її до нових об'єктів цивільного обороту, цифровізації та розвитку допоміжних репродуктивних технологій. Однією з принципових новел у цьому контексті є розширення кола можливих спадкоємців. Спадкоємцями за заповітом можуть бути не лише особи, зачаті за життя спадкодавця, а й фізичні особи, зачаті протягом шести місяців після відкриття спадщини внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій із використанням репродуктивного біологічного матеріалу заповідача та народжені живими. Спадкоємцями за заповітом можуть бути також юридичні особи та інші суб'єкти приватних відносин.

Визнання спадкоємцем особи, зачатої вже після смерті спадкодавця, істотно трансформує традиційне уявлення про необхідність існування потенційного спадкоємця на момент відкриття спадщини. Такий підхід відповідає розвитку репродуктивних технологій та розширенню приватної автономії, однак потребує узгодження свободи заповіту з вимогами правової визначеності спадкових відносин. Особливого значення набувають строки остаточного формування кола спадкоємців, режим управління спадщиною до народження дитини та наслідки невдалого застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проєкт ЦК частково вирішує цю проблему шляхом відкладення видачі свідоцтв про право на спадщину та її розподілу до народження дитини або припинення вагітності.

Поряд із розширенням кола спадкоємців істотно оновлено склад спадщини. До неї прямо включено право на репарації, належні спадкодавцеві, але не одержані ним соціальні виплати, права на цифрові речі, а також права й обов'язки за договорами щодо майбутніх об'єктів нерухомості, об'єктів незавершеного будівництва та участі у фондах фінансування будівництва. Такий підхід відповідає ускладненню сучасного майнового обороту та дозволяє охопити ті активи, які в традиційній спадковій масі або взагалі не існували, або мали невизначений правовий режим.

Разом із тим включення до складу спадщини різних за правовою природою вимог потребує їх додаткової диференціації. Зокрема, при спадкуванні права на репарації необхідно розмежувати право на вже визначену майнову компенсацію та вимоги, нерозривно пов'язані з особою безпосередньої жертви. При спадкуванні прав щодо майбутньої нерухомості особливо складними є випадки неплатоспроможності забудовника, зміни характеристик майбутнього об'єкта, подвійного відчуження прав або припинення будівництва. Перехід до спадкоємця відповідних прав має забезпечувати збереження того самого обсягу юридичного захисту, яким користувався первісний інвестор, у тому числі можливість державної реєстрації спеціального майнового права на майбутню нерухомість.

Особливе місце у новій структурі спадщини займають цифрові речі. Проєкт ЦК виходить із того, що права на них входять до складу спадщини, якщо іншого не встановлено законом або умовами їх використання. Такий підхід відображає реалії

цифрового обороту, проте саме можливість виключення спадковості «умовами використання» цифрової речі є дискусійною. Фактично постачальник цифрового сервісу або контенту може отримати можливість односторонньо визначати, чи перейде відповідне цифрове благо до спадкоємців, що здатне істотно обмежити свободу заповіту та загальні засади спадкового правонаступництва.

У зв'язку з цим доцільним є розмежування самого майнового права на цифровий об'єкт і персонального договірного доступу до певного сервісу. Майновий компонент цифрового активу за загальним правилом повинен переходити до спадкоємця, тоді як особистий доступ до конкретної платформи може мати інший правовий режим. Не менш складним є питання інформаційного змісту цифрових об'єктів. Електронне листування, фотографії, приватні повідомлення чи хмарні сховища можуть містити дані не лише спадкодавця, а й третіх осіб. Тому спадкування майнової складової цифрової речі не повинно автоматично означати необмежений доступ до всієї пов'язаної з нею інформації. У цій частині Книга сьома потребує особливо тісного узгодження з положеннями Книги другої про особисті та інформаційні права.

Розвиток свободи заповіту простежується і в розширенні можливостей заповідального покладення. Заповідач може зобов'язати спадкоємця вчинити дії немайнового характеру, спрямовані, зокрема, на досягнення суспільно корисної мети, забезпечення утримання належних йому тварин, а також визначити особу, яку слід враховувати під час призначення опікуна чи піклувальника для дитини або недієздатних батьків.

Розширення змісту заповідального покладення посилює можливості особи впливати на певні правовідносини після своєї смерті, однак одночасно порушує питання про межі такої постмортальної автономії. Виконання немайнових розпоряджень не повинно невиправдано обмежувати права спадкоємців або третіх осіб, а визначення особи, яку слід враховувати при призначенні опікуна чи піклувальника, не може підміняти компетентне рішення, що має прийматися насамперед з урахуванням найкращих інтересів відповідної особи.

Найбільш інноваційним проявом постмортальної автономії є запровадження окремого заповіту щодо репродуктивного біологічного матеріалу. Заповідач може надати другому з подружжя або особі іншої статі, з якою він проживав однією сім'єю, право використати такий матеріал після його смерті для проведення допоміжної репродукції. При цьому сам репродуктивний матеріал і право на його використання до складу спадщини не включаються, а відповідне право виникає незалежно від прийняття спадщини та підтверджується окремим нотаріальним свідоцтвом без заведення спадкової справи.

Наведене свідчить про те, що проєкт ЦК фактично розмежовує спадкове правонаступництво та здійснення особистого постмортального волевиявлення. І саме це розмежування видається принципово важливим. Право на використання репродуктивного матеріалу за своєю природою ближче до реалізації особистої автономії після смерті, ніж до класичного спадкування майна. Відповідно потребують чіткого врегулювання строк реалізації такого права, можливість і кількість спроб допоміжної репродукції, наслідки відмови особи від використання матеріалу, його знищення, а також співвідношення заповідального розпорядження з прижиттєвими медичними згодами спадкодавця.

Окремого обґрунтування потребує й обмеження кола осіб, яким може бути надано право використання репродуктивного матеріалу, зокрема встановлення вимоги про належність такої особи до іншої статі. З огляду на загальну спрямованість Проєкту на розширення приватної автономії такі обмеження мають мати чітке нормативне та концептуальне пояснення.

Помітних змін зазнала й система спадкування за законом. До першої черги належать діти, другий із подружжя та батьки спадкодавця. До другої черги віднесено внуків, батьки яких є живими на час відкриття спадщини. Третю чергу становлять рідні брати і сестри, баба, дід, а також жінка або чоловік, які проживали зі спадкодавцем у фактичному сімейному союзі. До четвертої черги належать рідні дядько і тітка, до п'ятої – особи, які не менше п'яти років проживали зі спадкодавцем однією сім'єю, а до шостої – інші родичі до шосто-

го ступеня споріднення та утриманці, які не були членами його сім'ї.

Запропонована система покликана більшою мірою врахувати фактичні сімейні зв'язки, однак окремі її елементи потребують додаткового обґрунтування. Насамперед дискусійною видається конструкція другої черги, до якої включено внуків саме за умови, що їхні батьки є живими на час відкриття спадщини. Наведений перелік потребує чіткого розмежування зі спадкуванням за правом представлення та пояснення практичного значення включення внуків до самостійної черги у випадках, коли їхні батьки як спадкоємці першої черги є живими.

Не менш важливим є розмежування між особами, які проживали зі спадкодавцем у фактичному сімейному союзі та віднесені до третьої черги, й іншими особами, що не менше п'яти років проживали зі спадкодавцем однією сім'єю та належать до п'ятої черги. Відмінність у правових наслідках є істотною, а тому вона повинна спиратися на достатньо чіткі критерії. Самого факту спільного проживання може бути недостатньо; значення можуть мати ведення спільного господарства, взаємне утримання, сталість особистих зв'язків та інші ознаки фактичної сім'ї. Відсутність таких критеріїв може істотно ускладнити доказування та спричинити конкуренцію між спадкоємцями різних черг.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги сьомої проєкту ЦК, слід зазначити, що в ній відображено спробу адаптувати спадкове право до реалій сучасного майнового і цифрового обороту, розвитку допоміжних репродуктивних технологій та різноманіття фактичних сімейних зв'язків. Розширення складу спадщини, включення до неї цифрових активів і прав щодо майбутньої нерухомості, нові форми заповідальних розпоряджень та модернізація черговості спадкування істотно розширюють функціональні можливості спадкового права.

Разом із тим найбільш інноваційні положення Книги сьомої потребують і найбільш чіткого нормативного розмежування. Йдеться передусім про відмежування власне спадкових прав від особистих постмортальних волевиявлень, недопущення підпорядкування спадковості цифрових активів одностороннім умовам приватних платформ, узгодження постмортальної репродукції із сімейним, медичним правом та нотаріальним процесом, а також про обґрунтування нової системи черг спадкування. Практична ефективність запропонованої моделі значною мірою залежатиме від того, наскільки вдасться поєднати розширення свободи заповіту й технологічну модернізацію спадкового права з вимогами правової визначеності, стабільності цивільного обороту та належного захисту інтересів усіх потенційних спадкоємців.

4.8. Новели Книги восьмої «Право приватне міжнародне»

Книга восьма проєкту ЦК формує оновлену систему міжнародного приватного права, в основу якої покладено принцип найбільш тісного зв'язку. Відображений у Проєкті підхід посилює гнучкість колізійного регулювання та дозволяє враховувати реальний центр конкретного приватноправового відношення, а не обмежуватися виключно формальними територіальними прив'язками. Разом із тим ширше застосування принципу найбільш тісного зв'язку неминуче розширює межі судової дискреції, а тому потребує формування достатньо стабільних критеріїв визначення відповідного зв'язку з урахуванням характеру правовідносин, місця діяльності сторін, їхніх особистих і майнових інтересів та інших обставин.

Одним із найбільш помітних проявів такого підходу є істотне розширення автономії волі учасників приватних відносин. Сторони можуть обрати не лише право конкретної держави, а й норми транснаціонального характеру, зокрема *lex mercatoria*, загальні засади права та інші недержавні регулятори. Така модель відповідає потребам сучасного міжнародного комерційного обороту, у якому сторони нерідко прагнуть підпорядкувати свої відносини нейтральним правилам, що не належать виключно до правопорядку однієї держави. Однак визнання транснаціональних норм безпосередньо застосовним правом потребує чіткого визначення їх юридичного статусу. *Lex mercatoria* не має єдиного офіційного джерела, а її зміст може формуватися з торговельних звичаїв, модельних правил, міжнародних принципів та практики комерційного обороту.

Тому важливо розмежувати випадки, коли такі норми виступають самостійним регулятором правовідносин, і ситуації, коли вони лише інкорпоруються сторонами до змісту договору. Не менш важливими залишаються межі такої автономії, визначені надімперативними нормами та публічним порядком.

Поряд із розширенням автономії волі модернізовано правила застосування іноземного права. Проєкт ЦК виходить із необхідності застосовувати його так, як воно застосовується у відповідній державі, з урахуванням офіційного тлумачення, правозастосовної практики та доктринальних підходів. При цьому застосування норми не може бути виключено лише з тієї підстави, що за правом держави її походження вона має публічно-правову природу. Наведене сприяє більш повному відтворенню змісту іноземного правопорядку, однак істотно підвищує вимоги до суду щодо встановлення змісту іноземного права. Практична реалізація відповідної моделі залежатиме від доступності офіційних джерел, можливості залучення експертів та ефективності міжнародного правового співробітництва. В іншому випадку прагнення застосовувати іноземне право максимально автентично може суттєво ускладнювати та затягувати судовий розгляд.

Межі застосування іноземного права визначаються також застереженням про публічний порядок та інститутом надімперативних норм. Іноземне право не застосовується, якщо результат його застосування явно несумісний із публічним порядком України або міжнародним публічним порядком. Водночас сама відмінність іноземної юридичної, політичної чи економічної системи не визнається достатньою підставою для відмови в застосуванні відповідних норм.

Такий підхід загалом спрямований на обмежувальне застосування застереження про публічний порядок і запобігання його використанню як універсального засобу витіснення іноземного права. Разом із тим сама категорія «міжнародного публічного порядку» потребує достатньо чіткого співвідношення з публічним порядком України. Надмірно широке тлумачення цих понять може істотно знизити передбачуваність колізійного регулювання.

Суттєво оновлено і правила визначення особистого закону фізичних та юридичних осіб. Для фізичної особи основною прив'язкою залишається право держави громадянства, однак у випадку множинного громадянства визначального значення набуває найбільш тісний зв'язок, що може встановлюватися з урахуванням місця проживання, професійної діяльності, особистих та інших стійких інтересів особи. Така конструкція дозволяє відійти від суто формального критерію громадянства та враховувати фактичний центр життєвих інтересів особи.

Особистим законом юридичної особи визнається право держави її реєстрації або створення. Особливою новелою є можливість юридичної особи продовжити своє існування у разі зміни особистого закону: іноземна юридична особа може перейти під дію права України, а українська – під право іншої держави без її припинення. Такий механізм корпоративної мобільності може істотно спростити транскордонне переміщення бізнесу та зберегти безперервність правосуб'єктності юридичної особи. Відповідно редоміциляція юридичної особи потребує комплексного узгодження з корпоративним, реєстраційним, податковим та іншим спеціальним законодавством. Особливого значення набуває збереження корпоративних прав учасників, договірних відносин, ліцензій, дозволів, судових проваджень, а також належний захист кредиторів, працівників і міноритарних учасників. Саме безперервність юридичної особи має супроводжуватися безперервністю правового захисту осіб, права яких можуть бути порушені зміною її особистого закону.

У сфері речових прав збережено класичну прив'язку до права місцезнаходження майна (*lex rei sitae*), однак вона доповнюється спеціальними правилами щодо майна, внесеного до електронних реєстрів, речей у дорозі, документарних та електронних цінних паперів, безготівкових коштів, іноземних забезпечувальних обтяжень і культурних цінностей. Важливим є також принцип збереження права, правомірно набутого в одній державі, після переміщення речі до іншої держави.

Зазначений підхід сприяє стабільності транскордонного майнового обороту, однак актуалізує проблему адаптації ре-

чового права, невідомого правопорядку держави нового місцезнаходження речі. Особливо складним є визначення застосовного права щодо дематеріалізованих активів, безготівкових коштів, електронних цінних паперів та інших об'єктів, які не мають очевидного фізичного місцезнаходження. У таких випадках ключового значення набуває чіткість спеціальних колізійних прив'язок.

У договірних відносинах провідним залишається принцип автономії волі сторін. За відсутності вибору застосовного права використовується прив'язка до права держави сторони, яка здійснює характерне виконання. Для окремих видів договорів установлюються спеціальні правила, зокрема щодо нерухомості, спільної діяльності, операцій на організованих ринках, цінних паперів і віртуальних активів.

Прив'язка до характерного виконання забезпечує достатньо просту модель для традиційних двосторонніх договорів, однак її застосування може бути складнішим у багатосторонніх, платформних та цифрових відносинах. Особливої уваги потребують операції з віртуальними активами, де місце знаходження об'єкта, сторона характерного виконання та навіть юрисдикція відповідної цифрової платформи можуть бути складними для однозначного визначення.

Подальша модернізація простежується у сфері недоговірних зобов'язань. Основною прив'язкою залишається право держави, де завдано шкоди, однак для окремих категорій правопорушень потерпілій особі надається можливість вибору застосовного права. Це стосується, зокрема, екологічної шкоди, шкоди, завданої медіа або через мережу Інтернет, неправомірного використання персональних даних та недоліків товарів, робіт чи послуг.

Розширення можливостей потерпілої особи посилює її правовий захист, однак створює ризик вибору найбільш сприятливого правопорядку без достатнього зв'язку зі спором. Тому реалізація такого права вибору має бути пов'язана з об'єктивними колізійними критеріями. Особливо складною є локалізація шкоди в цифровому середовищі, де інформація одночасно доступна у багатьох державах. У таких випадках доцільно враховувати реальний центр заподіяної шкоди, цільову спрямованість поширення інформації та істотність зв'язку з конкретною державою.

Спеціальні гарантії передбачено й для трудових відносин. Сторони можуть обрати застосовне право, однак такий вибір не повинен позбавляти працівника захисту, який він мав би відповідно до імперативних норм об'єктивно застосовного права. За відсутності вибору застосовується право держави звичайного виконання роботи, а для постійної дистанційної роботи або діяльності у кількох державах – право держави діяльності роботодавця, який найняв працівника. Такий підхід поєднує автономію волі із захистом слабшої сторони, однак саме дистанційна робота демонструє складність традиційних колізійних прив'язок. Якщо працівник постійно проживає і фактично виконує трудову функцію в одній державі, а роботодавець здійснює діяльність в іншій, прив'язка виключно до держави роботодавця не завжди відображатиме найбільш тісний зв'язок правовідносин. Тому відповідна модель потребуватиме гнучкого застосування принципу найбільш тісного зв'язку.

Сімейні колізійні норми також відображають намагання врахувати сучасне різноманіття сімейних відносин. Вони охоплюють не лише шлюб, а й фактичний сімейний союз. У відносинах між батьками і дітьми передбачається застосування права, яке є більш сприятливим для дитини. Такий підхід відповідає дитиноцентричній спрямованості Книги шостої, однак у сфері міжнародного приватного права породжує необхідність порівняння декількох потенційно застосовних правопорядків. Саме тому критерій «більш сприятливого права» потребує змістовного наповнення та співвідношення з принципом найкращих інтересів дитини. Крім того, визнання фактичного сімейного союзу може бути ускладнене істотно різними підходами держав до самої можливості існування та юридичних наслідків таких відносин.

Завершує систему спеціальних колізійних правил спадкове право. Основною прив'язкою стає право держави останнього осідку спадкодавця. Спадкодавцеві надається можливість обрати право держави свого громадянства, а за множинного громадянства – право будь-якої

держави, громадянином якої він є. Така модель поєднує об'єктивний центр життєвих інтересів спадкодавця з можливістю обмеженого вибору права та загалом сприяє передбачуваності транскордонного спадкування.

Поняття останнього осідку набуває особливого значення для осіб із високою мобільністю, кількома місцями проживання, а в сучасних українських умовах – також для вимушено переміщених осіб. Тому його визначення має ґрунтуватися не лише на формальній реєстрації, а й на сукупності об'єктивних життєвих зв'язків. Не менш важливим залишається узгодження обраного спадкодавцем права з імперативним захистом окремих спадкоємців, правилами щодо нерухомості, реєстрації майнових прав та цифрових активів.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги восьмої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона формує сучасну й значною мірою автономну систему міжнародного приватного права, побудовану на поєднанні принципу найбільш тісного зв'язку, розширеної автономії волі, захисту слабшої сторони та спеціальних колізійних правил для цифрового й транскордонного обороту. Її очевидною перевагою є здатність охопити правовідносини, які дедалі складніше локалізувати за допомогою традиційних територіальних прив'язок.

Водночас саме гнучкість запропонованої моделі є її найбільшим викликом. Практична ефективність Книги восьмої залежатиме від чіткого визначення критеріїв найбільш тісного зв'язку, меж автономії волі, юридичного статусу транснаціональних недержавних регуляторів, співвідношення публічного порядку та надімперативних норм, а також від належної локалізації цифрових, трудових, сімейних і спадкових відносин із множинним зв'язком з різними правопорядками. Саме забезпечення балансу між гнучкістю колізійного регулювання та його передбачуваністю має стати ключовою умовою ефективного функціонування запропонованої системи міжнародного приватного права.

4.9. Новели Книги дев'ятої «Публічність прав цивільних»

Книга дев'ята проєкту ЦК формує нову для цивільного законодавства систему норм, присвячених юридичному значенню публічності цивільних прав. Центральною категорією цієї книги є принцип протиставності третім особам. Належно оприлюднене право, обтяження, обмеження чи юридичний стан можуть бути використані у відносинах із будь-якою третьою особою. Якщо передбачена законом публічність не забезпечена, відповідна обставина за загальним правилом не може бути протиставлена добросовісному учасникові цивільного обороту, хоча сам правочин зберігає чинність у відносинах між його сторонами.

Такий підхід дозволяє чіткіше розмежувати дві площини юридичної дії права: його існування у відносинах між безпосередніми учасниками та можливість посилатися на нього у відносинах з третіми особами. Третя особа не може посилатися на відсутність публічності, якщо вона фактично знала або з огляду на звичайну обачність мала знати про відповідне право чи обтяження. Саме останній критерій потребуватиме обережного застосування, оскільки надмірне розширення обов'язку з перевірки незареєстрованих обставин може послабити саму ідею публічності. Добросовісний учасник обороту повинен, як правило, мати можливість покладатися на відомості офіційного реєстру, а необхідність додаткового з'ясування незареєстрованих прав має становити виняток.

Логічним продовженням принципу протиставності є особлива увага проєкту ЦК до публічного реєстру. Залежно від юридичних наслідків відповідний реєстр може мати правовстановлювальний або декларативний характер. У першому випадку державна реєстрація безпосередньо пов'язується з виникненням, зміною або припиненням права, у другому – саме право може існувати незалежно від запису, однак його публічність зумовлює можливість протиставлення третім особам.

Розмежування правовстановлювальних і декларативних реєстрів має принципове значення для правової визначеності. Практична реалізація цієї моделі потребуватиме чіткого визначення юридичної природи кожного конкретного реєстру, оскільки однакова за зовнішньою формою реєстраційна дія може породжувати істотно різні цивільно-правові наслідки. Тому розміщення Книги дев'ятої у структурі Цивільного

кодексу має супроводжуватися системним переглядом спеціального реєстраційного законодавства.

Окремого значення набуває принцип довіри до достовірності публічного реєстру. Дії, вчинені з урахуванням його відомостей, можуть визнаватися добросовісними залежно від доступності інформації, характеру об'єкта, обачності учасника та наявності зареєстрованих застережень. Добросовісність виключається, якщо особа знала про недостовірність запису, сприяла внесенню неправдивих відомостей або діяла всупереч зареєстрованому застереженню.

Запропонована конструкція істотно підвищує стабільність цивільного обороту, оскільки дозволяє його учасникам орієнтуватися на офіційно оприлюднені відомості. Надання переваги добросовісній особі, яка покладалася на неправильний запис, фактично переносить ризик реєстраційної помилки на особу, чиє право було відображено неправильно або незаконно виключено з реєстру. Така модель може вважатися справедливою лише за умови функціонування реального та доступного механізму відшкодування завданої шкоди.

Саме тому довіра до публічного реєстру повинна бути безпосередньо пов'язана з чіткою системою відповідальності за недостовірність його відомостей. Якщо учасник цивільного обороту вправі покладатися на офіційний реєстр, держава має гарантувати не лише його технічну доступність, а й належну точність, актуальність та захищеність інформації. Потребує чіткого розмежування відповідальність держави, реєстратора та оператора інформаційної системи залежно від джерела помилки, а також забезпечення ефективного механізму компенсації особі, яка втратила право або зазнала інших негативних наслідків через недостовірність реєстру.

Із принципом публічності безпосередньо пов'язуються і правила пріоритету конкуруючих прав. Черговість прав за загальним правилом визначається моментом здійснення юридично значущої реєстраційної дії. Такий механізм посилює визначеність цивільного обороту, але одночасно висуває підвищені вимоги до технічної надійності реєстраційних систем, точності фіксації часу подання заяв, врегулювання одночасних або конкуруючих заяв та наслідків технічних збоїв. В іншому випадку технічна обставина може безпосередньо визначати пріоритет майнових прав.

Важливою превентивною новелою Книги дев'ятої є забезпечувальний запис. Його вносять для охорони вимоги про майбутню реєстрацію права, обтяження чи обмеження, внесення змін до відомостей реєстру або виключення відповідного запису. Забезпечувальний запис сам собою не створює майнового права і не замінює його реєстрації, проте здатний захистити заявника від наступних розпоряджень відповідним об'єктом, учинених усупереч праву вимоги, для охорони якого такий запис внесено.

За своєю функцією забезпечувальний запис істотно посилює превентивний захист майбутнього правонабувача. Він може бути особливо затребуваним у відносинах щодо нерухомості, забезпечувальних правочинах, судових спорах та інших ситуаціях, коли між виникненням вимоги і державною реєстрацією права існує певний часовий проміжок. Такий механізм дозволяє забезпечити інтереси особи ще до завершення формальної процедури набуття права. Водночас забезпечувальний запис фактично здатний істотно обмежувати оборотоздатність майна ще до виникнення самого речового права. Тому підстави його внесення мають бути достатньо формалізованими, а строк дії – обмеженим. Не менш важливими є правила його припинення та відповідальності за недобросовісне використання, оскільки необґрунтований забезпечувальний запис може завдати власникові значних збитків, зокрема шляхом фактичного ускладнення відчуження або обтяження майна.

Від забезпечувального запису у проєкті ЦК відмежовано застереження. Воно не охороняє вимогу про майбутню реєстрацію права, а виконує насамперед інформаційно-попереджувальну функцію, повідомляючи третіх осіб про обставини, здатні вплинути на набуття або здійснення права та оцінювання добросовісності. Передбачено, зокрема, застереження про спір і застереження про заперечення. Вони самі по собі не створюють, не змінюють і не

припиняють цивільного права, однак істотно впливають на можливість наступного набувача посилатися на незнання відповідних обставин.

Запровадження системи застережень видається ефективним способом зробити юридично значущу інформацію про існуючий або потенційний конфлікт видимою для третіх осіб, не блокуючи при цьому автоматично оборот відповідного майна. Сам факт існування спору не означає обґрунтованості вимог особи, яка його ініціювала, тому застереження має насамперед впливати на оцінювання добросовісності наступного набувача, а не наперед визначати правомірність чи неправомірність набуття ним права.

Разом із тим існує ризик використання застережень як інструменту фактичного обмеження обороту майна шляхом внесення необґрунтованих заперечень або штучного створення сумнівів щодо правового титулу. У зв'язку з цим на рівні спеціального законодавства доцільно встановити мінімальні вимоги до обґрунтованості відповідної заяви, строки дії застереження, процедуру його оперативного виключення та відповідальність за зловживання цим механізмом.

Окремою системною проблемою Книги дев'ятої Проєкту є співвідношення публічності цивільних прав із захистом персональних даних та приватності. Чим ширшим є доступ до інформації про майно, обтяження, юридичний стан та інші обставини приватного життя особи, тим ефективніше забезпечуються прозорість і стабільність цивільного обороту. Однак надмірна відкритість реєстрів здатна призвести до непропорційного розкриття приватної інформації та створення додаткових ризиків для її суб'єкта. Тому принцип публічності має поєднуватися з принципом мінімально необхідного обсягу оприлюднюваних відомостей та диференційованим режимом доступу до них. Доцільним є розмежування загальнодоступної інформації та відомостей, доступ до яких залежить від наявності законного чи правомірного інтересу. Особливого значення це набуває щодо даних, які дозволяють не лише підтвердити цивільне право, а й отримати надмірно широкий обсяг інформації про особисте чи майнове становище особи.

Узагальнюючи огляд ключових новел Книги дев'ятої проєкту ЦК, слід зазначити, що вона є однією з найбільш концептуально нових складових майбутньої кодифікації. Її положення трансформують публічність із переважно адміністративно-реєстраційної процедури у повноцінний приватноправовий механізм, безпосередньо пов'язаний із виникненням і здійсненням цивільних прав, їх протиставністю третім особам, пріоритетом та оцінюванням добросовісності учасників обороту. До найбільш важливих переваг запропонованої моделі належать формування загальних правил щодо юридичних наслідків реєстрації, захист довіри до публічних реєстрів, запровадження забезпечувального запису та системи застережень.

Водночас саме Книга дев'ята найбільш виразно демонструє залежність ефективності цивільно-правових конструкцій від якості інституційної та технологічної інфраструктури. Її практичне функціонування потребуватиме чіткого визначення правовстановлювального або декларативного характеру кожного публічного реєстру, меж презумпції достовірності його відомостей, критеріїв добросовісності й належної обачності, правил пріоритету конкуруючих прав, ефективної системи відповідальності та компенсації за реєстраційні помилки, а також належного балансу між публічністю і приватністю. Без одночасної модернізації спеціального реєстраційного законодавства, забезпечення взаємодії різних реєстрів та високого рівня достовірності їхніх даних нова приватноправова модель публічності може породити колізії між матеріальними цивільними правами та адміністративно-реєстраційними механізмами їх оприлюднення.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що запропонована рекодифікація виходить далеко за межі оновлення окремих інститутів цивільного законодавства. Її концептуальним результатом є формування моделі Кодексу приватного права цифрового суспільства, орієнтованого на сучасний майновий і немайновий оборот, цифровізацію суспільних відносин, розвиток штучного інтелекту, ускладнення корпоративних і транскордонних зв'язків та трансформацію сімейних і спадкових відносин.

Визначальною рисою проєкту ЦК є принципоцентричний характер регулювання, що проявляється у посиленні приватної автономії, диспозитивності, добросовісності та інших загальних засад приватного права. Одночасно істотно розширюється сфера застосування оціночних категорій і судової дискреції. У зв'язку з цим одним із ключових завдань подальшого доопрацювання Проєкту має бути забезпечення балансу між гнучкістю регулювання та правовою визначеністю.

Наскрізним напрямом рекодифікації стала цифровізація приватного права. Цифрові речі та права, цифрова приватність, автоматизоване укладення договорів, використання штучного інтелекту, цифрова спадщина та спеціальні правила транскордонного цифрового обороту засвідчують прагнення законодавця адаптувати традиційні цивілістичні конструкції до нової технологічної реальності. Водночас різна правова природа цифрових об'єктів потребує чіткого розмежування їх речового, зобов'язального, особистого, інформаційного та інтелектуально-правового режимів.

Іншим системним напрямом є модернізація майнових, корпоративних і зобов'язальних відносин. Оновлення системи юридичних осіб, запровадження нових обмежених речових прав, посесорного захисту, переддоговірної відповідальності, захисту слабшої сторони та превентивних способів захисту істотно розширюють інструментарій приватного права. Ефективність цих конструкцій залежатиме від узгодженості положень різних книг кодексу та їх синхронізації зі спеціальним законодавством.

Інтеграція до структури ЦК сімейного та міжнародного приватного права, модернізація спадкового права та виокремлення книги про публічність цивільних прав підтверджують прагнення надати кодексу значення системоутворювального акта приватного права. Особливого значення при цьому набувають захист найкращих інтересів дитини, стабільність сімейного і спадкового статусу, правова визначеність транскордонних відносин та забезпечення довіри до публічних реєстрів.

Отже, найбільшою перевагою проєкту ЦК є комплексність запропонованої моделі, а основним викликом стане забезпечення його внутрішньої узгодженості. Подальше доопрацювання проєкту ЦК має бути спрямоване передусім на уточнення оціночних понять, розмежування суміжних правових конструкцій, узгодження положень окремих книг між собою та зі спеціальним законодавством, а також на формування належного перехідного регулювання. Головним критерієм успішності рекодифікації має стати здатність нового Цивільного кодексу поєднати приватну автономію і гнучкість регулювання з правовою визначеністю та стабільністю цивільного обороту.

Інформація про використання штучного інтелекту. У процесі підготовки рукопису авторами використовувався ChatGPT (OpenAI) для допоміжної структуризації матеріалу та мовно-стилістичного вдосконалення окремих фрагментів тексту. Використання зазначеного інструменту не замінювало самостійного наукового аналізу авторів. Використані джерела перевірені авторами, які несуть повну відповідальність за зміст публікації.

Конфлікт інтересів. Кузнєцова Наталія Семенівна є головним редактором журналу. Кот Олексій Олександрович, Гриняк Андрій Богданович є членами редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався уповноваженим редактором, який не перебував у підпорядкуванні авторів та не мав конфлікту інтересів. Автори не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

2. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. 2-ге вид., доп. та перероб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 406.

3. Проєкт Цивільного кодексу від 09.04.2026. № 15150. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837 (дата звернення: 8.08.2026).

4. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року. № 4196-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. №№ 28–29. Ст. 94.

5. Кузнєцова Н. С., Кот О. О., Гриняк А. Б., Пленюк М. Д. Скасування Господарського кодексу України: потенційні наслідки та необхідні передумови. *Вісник* Національної академії правових наук України / редкол.: В. Тацій та ін. Харків : Право, 2020. Т. 27. № 1. С. 100–131.

6. Зуб І. В. Щодо окремих положень концепції оновлення Цивільного кодексу України. Нове українське право. Вип. 4. 2021. С. 28.

7. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

9. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

10. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.

11. Склярова Т. А. Узуфрукт комунального майна: правова природа та управлінські перспективи. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Випуск № 06. 2025. Частина 1. С. 404.

12. Гриняк А. Б. Загальні приписи про зобов'язання: огляд новел проекту Цивільного кодексу України. Нове українське право. Вип. 2. 2026. С. 118.

Дата першого надходження статті до видання: 01.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 03.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)